

АНТОЛОГИИТЕ НА ФАНТАСТИЧНА ПРОЗА В КОНТЕКСТА НА ХЪРВАТСКАТА АНТОЛОГИЙНА ТРАДИЦИЯ

Симона Кръчмарова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ANTHOLOGIES OF FANTASTIC PROSE IN THE CONTEXT OF THE CROATIAN ANTHOLOGICAL TRADITION

Simona Krachmarova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

This article deals with anthologies of Croatian literature, particularly with fantastic prose anthologies. The main aim of the article is to differentiate the types of fantastic prose models, to analyze the selection and composition criteria of the collections, and to establish the role of the anthologies for the affirmation of the canon in the genre of the fantastic narrative. According to the composition and content, the collections of fantastic prose can be classified into two anthology models: generational and panoramic.

The paper also summarizes the genesis of many Croatian anthologies, predominant among which are poetic anthologies dedicated to love and patriotism.

Keywords: anthologies, anthological models, Croatian fantastic prose, history of Croatian anthologies

Човек се стреми към създаване на цялостна визия за заобикалящия го свят от най-древни времена. В сферата на художественото слово обобщенията се извършват от историографиите, антологиите, панорамите, христоматиите, прегледите и алманасите. Докато историографиите са изцяло металитературни синтези, проследяващи в хронологичен план еволюцията на дадена литература, сборниците с подбрани художествени образци, сред които с представителността си се открояват антологиите, които свързват под и чрез едни корици оригинални литературни произведения, металитературни текстове, а понякога и илюстративен материал от изобразителните изкуства. Обект на настоящата статия са антологиите на хърватската литература и по специално антологиите на фантастичната проза, а целта ѝ е да диференцира типовете

модели фантастична проза, да анализира критериите за подбор и композиция на творбите и да установи ролята на антологиите за утвърждаването на канона в жанра на фантастичния разказ.

Етимологията на събирателното съществително антология се извежда от гръцката дума *anthología*, съставена от *ánthos* – цвете и *lógos* – слово. В монографията „Антологии и канон: антологийни модели на българската литература“ Биляна Курташева посочва, че втората съставка на думата е вариант, изведен от гръцкия глагол *legein* – събирам, бера (избира, подбира, но и съхранява, колекционира). Курташева определя антологията като „литературна и металитературна форма“, „вид елитарен подбор, подреждане и представяне на автори и творби“ (Курташева/Kurtasheva 2012: 7), който утвърждава и съхранява литературната традиция.

Панайот Карагъзов отбелязва, че антологиите „селектират литературните произведения въз основа на хронологични, жанрови, естетически, идейни, тематични, генерационни и др. основания“ (Карагъзов/Karaguzov 2007: 105), че „всяка антология представлява своеобразна аксиологична оценка, субективизирана от съставителя и обективизирана от неговото време“, и че „съставителят на антологии е обвързан предварително с хронологични, идейни, естетически и пр. маркери“ (Карагъзов/Karaguzov 1996: 23). При избора на „цветя на словото“ ролята на съставителя, често наричан антолог, е първоопределяща. Антологът трябва не само да избере според определени критерии творбите, но и да ги подреди по предпочитан от него начин, който оптимално да предаде на читателите замисленото послание. Но и най-талантливият селекционер не може да създаде впечатляваща антология без необходимите произведения, затова Б. Курташева подчертава, че предпоставка за създаване на жанрова антология е наличието на „натрупан корпус от литературни текстове“ (Курташева/ Kurtasheva 2012: 16 – 17) и че от своя страна, появата на жанрова антология е показател за еволюцията и утвърждаването на конкретен жанр в дадена литература чрез присъствието на критична маса качествени творби в нея.

Антологийната практика при хърватите започва през XVI в. с латинистичния сборник на Никша Ранина (Brešić/Брешич 2001: 161 – 178). Първата написана на хърватски език песнопойка, наподобя-

ваща тематична патриотична антология, е съставената от Драгутин Раковац и Людевит Вукотинович „Pěsme domorodne“ (1842, 1854). Според Винко Брешич първата същинска хърватска антология е „Венец от избрани хърватски и сръбски стихотворения“ (1873) на Аугуст Шеноа, последвана през 1876 г. от „Антология на хърватската и сръбската народна и художествена поезия с увод за поетиката“. През 1892 г. Хуго Бадалич издава „Хърватска антология“, включваща само творби от етнически хървати.

В статията си „Първо столетие на хърватската антологийна практика“ В. Брешич представя възникването на необходимостта от антологии в хърватска среда и разграничава предисторията от историята на подбиране на литературни произведения. Разликата между историята и предисторията се състои в континуитета, тоест в „постоянството на антологийната практика и нейното пълноправно встъпване и настаняване“ в културната национална среда (Brešić/Брешич 2008: 62). Брешич обобщава, че „при литературата това означава на първо място обединяване на регионалното наследство в едно, последвано от търсене и изучаване, а след това и неговото представяне като едно цяло“ (Brešić/Брешич 2008: 62). Изследователят отбелязва, че първоначалната цел на хърватските антологии е да съберат и публикуват поезията от по-старите периоди, предимно дубровнишката, а след това и лирическата и епическата народна поезия. Следва насочване към съвременните творби, като в началото (предвид идеологичната насоченост на периода и желанието за утвърждаване на всеславянската идея) се съставят общи антологии, а впоследствие надделява националният елемент и сръбското творчество отпада от антологиите.

До XX в. поради липса на достатъчно количество едножанрови творби преобладават общите антологии, а след появата на нови за хърватската изящна книжовност жанрове – тематичните и жанрови сборници. Появяват се съставената от Бранко Водник „Антология на най-новите хърватски повествователи“ (1912) и първата антология на едно поколение „Хърватска млада лирика“ (съст. Любо Визнер, 1914). За първа жанрово-тематична хърватска антология се смята „Антология на любовната лирика“ (съст. Божидар Ковачевич, 1927), събрала творби на ренесансови и барокови хърватски поети от Шишко Менчетич до Иван Бунич Вучич.

В Хърватия през 30-те години на ХХ в. избухва своеобразен антологичен бум. През 1933 г. Милан Решетар съставя „Антология на дубровнишката лирика“, колектив от поети – антолозиите „Лирика“ (1932) и „Десетимата“ (1933), а Драгутин Тадиянович и Олинко Делорко – „Хърватска модерна лирика“, в която за първи път са публикувани съвременни творби на чакавски и кайкавски диалект. През 1934 г. Никола Павич отпечатва първата написана на диалект „Антология на чакавската лирика“, а през същата година Иве Йеленович и Хияцинт Петрис съставят „Антология на новата чакавска лирика“. Антолозиите на хърватски творби, написани на диалект, показват възобновения интерес към разнообразното диалектно богатство, което при утвърждаването на единна национална хърватска литература през предходните сто години е било изтласквано в периферията на литературния процес.

По повод 100-годишнината на илиризма (хърватския романтизъм) Славко Йежич създава своеобразен венец на антологичната практика – колекция от шест антологии под надслов „Сто години хърватска литература“ (1934 – 1935), които обхващат целия ХІХ век.

По време на Втората световна война излизат поредица антологии на патриотична тематика: „За Родината. Патриотична лирика“ (съст. Якоб Ивашинович, 1941), „Хърватската родина. Антология на хърватската патриотична поезия 1841 – 1941“ (съст. Винко Николич, 1942), „Лаври. Новите хърватски патриотични стихотворения“ (съст. В. Николич, 1943), създава се и антология с тема, близка до родолюбието – майката – „Хърватската майка в песнопойка“ (съст. В. Николич и Сиди Кошутич, 1941), а същата година Звонко Милкович съставя „Хърватски балади и други стихотворения“. През 1942 г. са съставени поколенчески избори от стихотворения под наслов „Раненият гълъб“ и „Хърватска млада лирика“ и панорамната антология „42“, включваща 42 лирически творби и 42-ма автори от Марко Марулич до Иван Горан Ковачич. През същата година Милан Бегович публикува двутомната „Хърватска проза на ХХ век“ и „Между две войни – антология на новата хърватска лирика“ (съст. В. Николич).

След Втората световна война (повлияни от народната революция) се появяват политически пристрастни антологии: „Огън и рози“ (съст. Юре Кашцелан, 1956), „Югославска революционна поезия“

(съст. Мак Диздар, 1959) и др. Възникват и емигрантски антологии – „Книга на безименните“ (1947) и „Под чуждо небе. Хърватска емигрантска поезия, 1945 – 1955“ (съст. В. Николитч, 1957).

Петдесетте години на ХХ в. в Хърватия се характеризират с поколенчески антологии и антологии с обединяващ фактор родните градове на авторите. През 1955 г. излиза и първата антология на хърватския пътепис „Хърватски пътеписци“ (съст. Славко Йежич), а през 1957 – 1958 г. – жанровоцентричните „Антология на хърватските стихотворения в проза“ (съст. Драгутин Тадиянович и Златко Томичич), „Антология на хърватското есе“ (съст. Иво Франгеш, 1957) и „Антология на хърватската драма“ (съст. Мариан Маткович, 1958).

Публикуването на антологии става трайна политика на издателствата през следващото десетилетие, през което излизат: „Антология на дубровнишката лирика“ (съст. Драголюб Павлович, 1960), „Хърватски поети между двете световни войни“ (съст. Владко Павлетич, 1963) и „Антология на хърватската проза“ (съст. Петар Шегедин, 1956).

През 60-те години продължава публикуването на регионални лирически антологии, а кръгът около сп. „Razlog“ („Причина“) в бр. 10 за 1962 г. прави свой антологичен лирически подбор. През това време групата около литературното списание „Krugovi“ („Кръгове“) отпечатва още три поетични антологии. Антологичната дейност е в крак със съвременните тенденции и мигновено „реагира на появата на новите медии, в които свое място намира и литературата“ (Brešić/Брешич 2001: 172 – 173) чрез обнародването през 1966 г. на две антологии: „Антология на радиодрамата“ (съст. Чедо Прица) и „Антология на ТВ-драмата“ (съст. Борислав Мъркшич). Бързата поява на тези антологии се обяснява с динамиката на производство на драматургични продукции за електронните медии.

През 70-те години на ХХ в. се засилва чисто практическата функция на антологиите за училищно ползване. Рафо Богишич съставя: „Лютня и тромпет: антология на по-старата хърватска поезия: за ученици и студенти“ (1971) и „Хърватски петраркисти“ (1975). Иван Сламниг публикува „Антология на хърватската поезия от А. Качич Миошич до А. Г. Матош“ (1974). През 1975 г. излиза първата хърватска антология за деца „Вечният търсач“

(съст. Далибор Цвитан), последвана през същата година от „Златна книга на световната поезия за деца“. През 1970 г. излиза и „Златна книга на хърватската поезия от началото ѝ до днес“, която е съставена от Влатко Павлетич и е смятана за най-всеобхватната поетична антология, включваща и поезията на хърватските поети емигранти.

През 70-те и 80-те години се увеличава и броят на антологиите, свързани с хърватската диаспора: „Антология на буневачките хървати“ (съст. Геза Кикич, 1971), „Хърватска изселническа лирика“ (съст. Луциан Кордич, 1974), „Хърватският Одисей. Антология на хърватската поезия за изселничеството от XV век до днес“ (съст. Иво Смолян, 1980). През 80-те години излиза и антологията на духовна тематика „В сянката на трансценденцията“ (съст. Невен Юрица и Божидар Петрач, 1987) и първата антология, посветена на литературно течение „Антология на дадаистичната поезия“ (съст. Бранимир Донат, 1985), както и тритомната „Антология на хърватската драма“ (съст. Бранко Хечимович, 1988).

Началото на 90-те години е белязано от Югославската война и преобладават поетичните антологии на военна тематика, сред които се откроява „В този страшен час“ (съст. Анте Стамач и Иво Санадер, 1992). След първата половина на десетилетието се съставят обобщаващи антологии с фиксиран исторически период от време: „Удивителни. Четвърт век хърватска поезия 1971 – 1995“ (съст. Тонко Мароевич, 1996) и съставената за сп. “Quorum” панорама на поезията на 80-те и 90-те години „Страстта на разликата и тъмният звук на празнината“ (съст. Бранко Чегец и Мирослав Мичанович, 1995). След 1995 г. се забелязва увеличаване на прозаичните антологии: „Хърватски пътеписи“ (съст. В. Брешич, 1996, 1997), „Съвременна хърватска новела“ (съст. Томислав Сабляк, 1997) и „Антология на хърватската новела“ (съст. Крешимир Немец, 1997).

В началото на нашето столетие започват да доминират нови тенденции, които се отразяват и в полето на антологиите. През 2014 г. и 2016 г. се появяват две антологии на Фейсбук поетите (съст. Здравко Одорчич), в които са включени автори от цял свят, публикуващи в социалната мрежа. Появяват се и антологии на международни литературни фестивали и антологии, които са с практическа насоченост, отговарящи на пазарните стандарти и

търсения като „Антология на най-доброто: стихотерапия за мениджъри: поезия, хайку, поетични есета, поетични очерци, поетични мисли-мъдрости, поетични мисли от сутрешното радио“ (съст. Ядранка и Горан Тудор, 2014).

В. Брешич обобщава, че изобилната хърватска антологийна практика оставя около 200 заглавия, сред които преобладават поетическите антологии на любовни и патриотични теми (Brešić/Брешич 2001: 178). В същото време редица антологии не загърбват литературната иманентност и се фокусират върху конкретни жанрове и направления като драмата, пътеписа, дадаизма и др. Изключително интересни в това отношение са антологиите на фантастичната проза, които показват зараждането, развитието и утвърждаването на жанра и парадоксалната му обвързаност със соцреалистичния период на хърватската литература чрез негово то заобикаляне или игнориране.

Фантастичната хърватска проза има дълга история, в която вписват имената си поредица знаменити писатели, сред които Владимир Назор, Иво Войнович, Мирослав Кърлежа, Дубравка Угрешич и др. От появата на първия фантастичен разказ, „Ljubav na odru“ („Любов на смъртен одър“), на Рикард Йоргованич (1853 – 1880) през 1876 г. до съставянето на първата антология „Покана за омагьосващо пътешествие. Антология на фантастиката в най-младата хърватска проза“ (“Poziv na basnoslovno putovanje. Antologija fantastike u najmlađoj hrvatskoj prozi”) през 1972 г. изминава почти цял век. През това столетие фантастиката от романтическа разновидност се утвърждава в разпознаваем жанр и кулминира в поколението на т.нар. хърватски фантасти, публикували поредица интересни разкази и новели през 70-те години на ХХ век.

Наред с афинитета на романтизма към свръхестественото, двигател на фантастиката е и епохата на реализма, на която фантастичните произведения се противопоставят, но без която не биха съществували. Соцреализмът от своя страна е пореден задвижващ фактор за създаването на нови фантастични творби. В статията „За младата проза“ Велимир Вискович посочва как: „Писателите, които стъпват на литературната сцена през петдесетте години, отхвърлят соцреалистичния проект за прозата, основаващ се на рязката полярност между героя и неговия антаго-

нист; техният герой не е „човек планина“ с очи, вперени в щастливото бъдеще [...], авторите заменят протагониста с антагониста, което обикновено характеризира значителната степен на социална неприспособеност, склонност към деструкция“ (Visković/Вискович 1983: 181). Количествено и качествено хърватската художествена фантастика се обособява през 50-те и 60-те години на XX в., когато определящи в югославското литературно пространство са творбите на соцреализма (и на хърватина Мирослав Кърлежа в частност) и всеки писател следва да се съобразява с тях. Младите хърватски прозаисти се определят против метода на соцреализма и не взимат отношение към произведенията на Кърлежа. Стремещт на младите към фантастика идва от липсата на комуникация в социалистическата действителност. През 70-те години фантастичната вълна в хърватската проза се засилва. Фантастиката дава възможност за създаване на нови светове, различни от реалния свят на ограничение и предпазливост, в който, за да могат читателите да достигнат до посланието на автора, трябва да умеят да четат между редовете.

Важен стимул за бума на фантастиката представлява движението *Хърватска пролет* (1971), което цели отстояване на хърватската национална идентичност в състава на СФРЮ, предоставяне на повече права, икономическа и политическа независимост, свобода на словото, въвеждане на многопартийна система, автономност на хърватите чрез официално признаване на хърватския език и култура като отделни. Именно през това десетилетие се формира едно различно литературно поколение, поколението на хърватските фантасти, определено от Юрица Павичич като „неофициална група в хърватската литература, появила се около 1969 г. и изчезнала до средата на 70-те години“ (Pavičić/Павичич 2000: 11). Някои наричат писателите фантасти „борхесовци“, но се оказва, че почти всички хърватски фантасти са преминали „борхесовския“ си период, без да четат творчеството на Борхес, което все още не е било преведено на хърватски. Интересно е да се отбележи, че книгата на Цветан Тодоров „Увод във фантастичната литература“ (1970), която излиза по време на „бума“ на латиноамериканската фантастична литература, е преведена на сръбски едва осем години след издаването ѝ. По-достъпни за хърватските

„фантастичари“ са били преводите от руски, английски и немски на Михаил Булгаков, Едгар Алън По и Франц Кафка.

Условно хърватската фантастика може да се раздели на три периода: от края на XIX в. до 70-те години на XX в., от 70-те години на XX в. (период на „бум“ на хърватските фантасти) и на период на най-нова фантастична проза след 80-те години на XX в. до днес. Квинтесенцията на жанра представят четирите антологии на хърватската фантастична проза, публикувани през периода 1972 – 2001 г., които формално са озаглавени антология, панорама и избор: „Poziv na basnoslovno putovanje. Antologija fantastike u najmladoj hrvatskoj prozi“ (съст. Нада Пинтерич, 1972); „Antologija suvremene fantastične proze i slikarstva“ (съст. Бранимир Донат и Игор Зидич, 1975); „Guja u njedrima. Panorama novije hrvatske fantastične proze“ (съст. Ивица Жупан, 1980); „Prodavaonica tajni. Izbor iz hrvatske fantastične proze“ (съст. Ягна Погачник, 2001).

Основните теми, застъпени в антологиите, са: определяне на границите между реалността и съня, нормалността и лудостта, истината и лъжата; непознатото, което е далечно и предизвиква страх у героите, проблемът за идентичността и за това – как не можем да бъдем сигурни кои сме; халюцинациите като вид игра с човешкото съзнание; забравата като бягство, спасение, но и наказание.

Според композицията и съдържанието сборниците с фантастична проза могат да бъдат класифицирани в два антологийни модела: поколенчески и панорамен. Антологиите от 1972 и 1980 г. са концентрирани изцяло върху поколението на фантастите от 70-те години и са хисторически пример за поколенчески антологичен тип. Тъй като втората и четвъртата антология представят пълен образ на хърватската фантастична проза от нейното литературно появяване до съвременността на съответния антолог, те се вписват в панорамния антологичен тип. Някои автори присъстват и в двата типа антологии, а творбите на Ст. Чуич, П. Павличич, Др. Кеканович и Г. Трибусон могат да бъдат намерени и в четирите книги.

От гледна точка на подредбата на корпуса от художествени текстове в поколенческата антология на Пинтерич и при всеобхватната антология на Донат имаме хронологично подреждане, съобразено с годината на раждане на авторите. Начинът на подреждане, който е избрал Жупан, е по азбучен ред на фамилията

имена на авторите, а при Погачник първоначалният хронологически порядък е разколебан в средата на антологията. Общо за всички антологийни типове е, че са придружени от кратки биографични бележки за авторите и от критически текстове към тях.

Изключително важно е художественото оформление и интердисциплинарният характер на някои от антологиите. В „*Guja u pjedrima. Panorama novije hrvatske fantastične proze*“ интерес представлява визуалната игра със съзнанието на читателя, тъй като разказите са написани на черен фон с бели букви – подобно на създатели на нов свят, авторите на разказите от тъмата на хаоса, чийто символ е черният цвят, изписват с бели букви различното. Панорамата се откроява графично с още няколко детайла. Още преди читателят да е отворил книгата, нейните корици внушават представата за здрава обвързаност на творбите в нея. Създава се илюзията, че през кориците и всички разкази преминава змия, която след това продължава своя път извън книгата. Също така, освен че всеки разказ носи своята история, през цялата панорама преминава историята на змията от корицата под формата на динамични графики: в началото на всеки един разказ е поместена графика, в която е изобразена първата буква от първата дума на разказа, а всеки следващ разказ и съответната поредна графика среща читателя с нова фаза на движение на графиката. Така се придава допълнителна оригиналност и динамика на антологията чрез вмъкването на един оригинален, обвързан с новите технологии елемент – анимацията. Този интердисциплинарен похват доказва, че съществува континуум и заимстване между поколенческия и панорамния антологичен модел – между Антологията на Донат и Зидич и Панорамата на Жупан, а също и надграждане на графичното оформление, вдъхващо живот на образа. Илюстрациите в антологията на Жупан са органично свързани със заглавния разказ на панорамата, „*Guja u pjedrima*“ („Змия в пазвата“), на Павао Павличич. Картината на змията, която излиза от панорамата и продължава пътя си, символично пренася посланието на разказите извън рамката на антологията.

Антологията на Донат и Зидич представлява великолепен синтез между художествена литература и изобразително изкуство. Включените произведения на изобразителното изкуство са поста-

вени между страниците и са тематично обвързани с мотивите на конкретния разказ, визуализирайки свръхестествените явления.

След края на седемдесетте години честотата на писане на фантастични разкази постепенно намалява, авторите, които са образували ядрото на хърватските фантасти, насочват интереса си към други жанрове и към писането не на кратки разкази, а на романи. Като причина за това Велимир Вискович посочва нуждата от промяна, тематичната наситеност и опасността от шаблонизиране (Visković/Вискович 1980: ЛП). След 90-те години пишещите фантастика са изключение.

Дългата и непрекъсната история на хърватските антологии доказва утвърждаването на металитературната форма на антологията в Хърватия, както и осъзнаването на нейното масово влияние и възможност за целенасочено упътване на вкуса на читателя. Представената лаконична историография на хърватските антологии е своеобразно огледало на развитието на историческата поезика на хърватската литература – на появата и утвърждаването на определени жанрове и стилистични направления, а също така и на доминиращите в обществото и литературата тематични кръгове. Изброените антологии маркират динамичните хърватско-, югославо- и европоцентрични стремежи, както и обвързаността на литературата с постигане на максимална езикова, културна и политическа еманципация на Хърватия.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Brešić/Брешич 2001:** Brešić, V. Hrvatske antologije. // *Teme novije hrvatske književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 2001.
- Breshich/Брешич 2008:** Brešić, V. Prvo stoljeće hrvatske antologičarske prakse. // *Nova Istra. Časopis za književnost kulturološke i društvene teme*. Pula: UDK. Br.1/2, god. XIII, sv. XXXVII, 2008.
- Visković/Вискович 1980:** Visković, V. Sekundarna zbilja u novijoj hrvatskoj prozi. // *Guja u njedrima. Panorama novije hrvatske fantastične proze*. Izdavački centar Rijeka: Rijeka, 1980.
- Visković/Вискович 1983:** Visković, V. *Mlada proza*. Zagreb: Znanje Zagreb, 1983.
- Карагъзов/Karagyozov 1996:** Карагъзов, П. *Полската поезия между двете световни войни. Антология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. 1996. [Karagyozov, P. *Polska poezija mezhdu dvete svetovni vojni*. Antologiya. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”. 1996.]
- Карагъзов/Karagyozov 2007:** Карагъзов, П. *История и историография на славянския литературен XX век. // Под знака на европейските литературни*

диалози. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2007. [Karagyozov, P. *Istoriya i istoriografija na slavyanskiya literaturen XX vek. // Pod znaka na evropeyskite literaturni dialozi*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”. 2007.]

Курташева/Kurtasheva 2012: Курташева, Б. *Антологии и канон: антологийни модели на българската литература*. София: Просвета, 2012. [Kurtasheva, B. *Antologii i kanon: antologiyuni modeli na balgarskata literatura*. Sofia: Prosveta. 2012.]

Павиќиќ/Павичич 2000: Павиќиќ, Ј. *Hrvatski fantastičari – jedna književna generacija*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta, 2000.

Робаќиќ/Робаќиќ 1999: Робаќиќ, Ј. *Fantastična proza Rikarda Jorgovanića. // Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*. Split: Knizhevni krug Split, 1999.